

KULTUR 24 november 2019 08:00

Gittan Jönsson: "Man borde sluta vara konstnär och agera istället"

På 60-talet flydde hon från en av Sveriges mest extrema vänstersektorer och blev en av landets viktigaste feministiska konstnärer. Nu har hon brutit upp på nytt och flyttat till demonstrationsstaden Berlin. Carolina Söderholm träffar Sydsvenskans kulturpristagare Gittan Jönsson.

Carolina Söderholm

Gittan Jönsson har lämnat Österlen och flyttat till en icke-renoverad etta i Prenzlauer Berg, Berlin. Lägenheten värms fortfarande upp av en gammal kolkamin.

Bild: David Neman

– Egentligen känner jag att man borde sluta vara konstnär och agera istället, för läget med klimathotet är så allvarligt, konstaterar Gittan Jönsson när vi träffas i Berlin.

Hon tillägger:

– Men jag kan ju inget annat. Och kanske kan jag nå ut med dessa frågor när jag bearbetar dem i mina bilder?

Sedan några år tillbaka bor hon i en orenoverad enrummare i den forna öststadsdelen Prenzlauer Berg. Lägenhetens gamla koleldade kamin är inte bara hennes "vän i nöden", utan utgör också en daglig påminnelse om den långa, mödosamma kampen att göra samhället mer hållbart.

Att en av Sveriges mest kända konstnärer funderar på att lämna konstvärlden är inte fullt så dramatiskt som det kan låta. Viljan att förändra världen har alltid varit drivkraften i Gittan Jönssons verk.

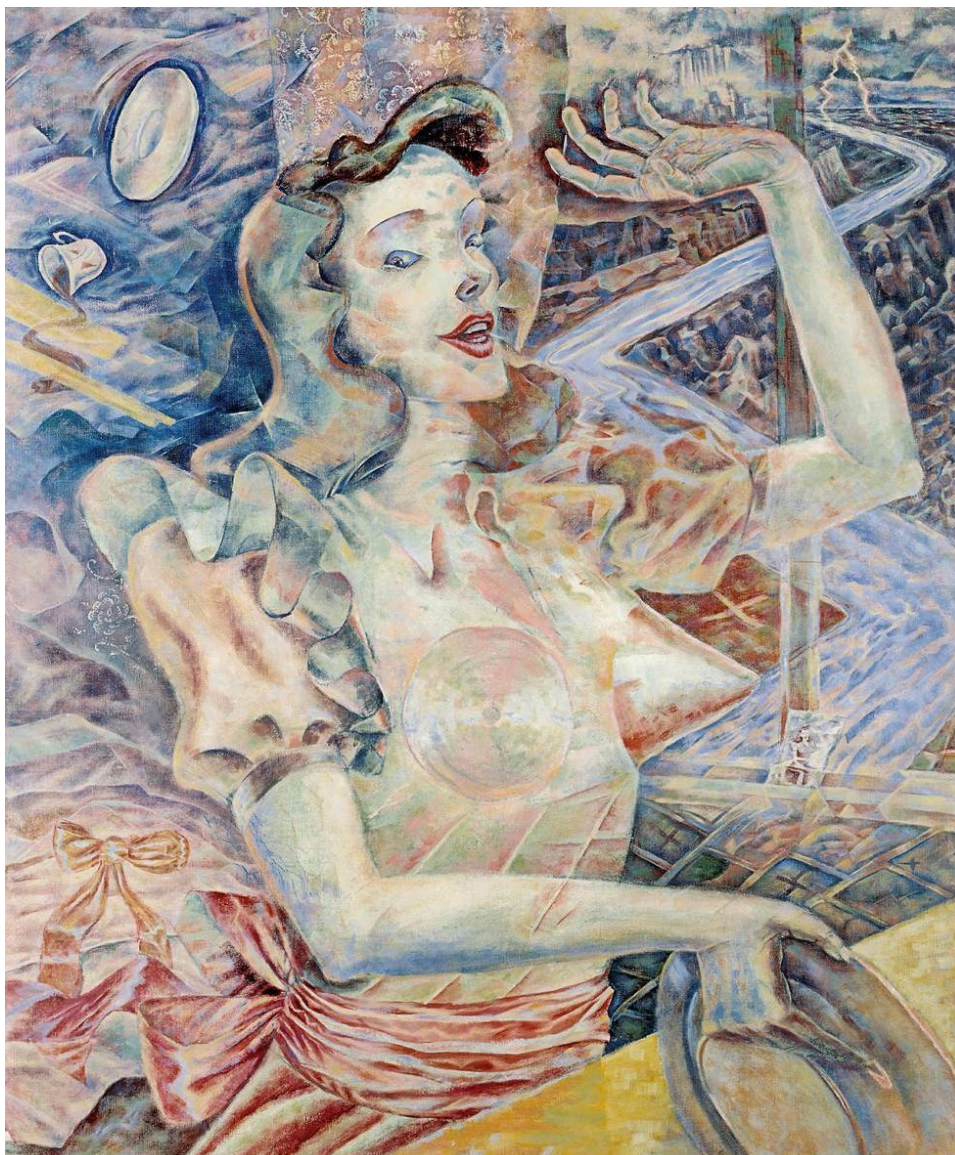
I hennes numera legendariska målning – "Diskkasterskan" från 1978 – hivar en kvinna muntert tallrikarna över axeln. Gittan Jönsson tog revolten mot samhällets och konstvärldens orättvisor ända in till diskbaljan. Och genom alter egot "Damsugerskan" har Jönsson gjort rent hus med såväl historiens som nutidens skeva maktstrukturer och hierarkier. Då hon nu får Sydsvenskans kulturpris är det för ett lika radikalt som rikt konstnärskap i ständig rörelse.

När jag och fotograf David Neman träffar Gittan Jönsson i Berlin, är hon fortfarande upprymd efter gårdagen. Medan hon plockar fram lunch med hembakat bröd berättar hon med lysande ögon om hur hon kvällen innan vandrade med folkmassorna vid Brandenburger Tor och firade 30-årsjubileet av Berlinmurens fall 1989.

– Det här är demonstrationernas stad, konstaterar hon belåtet.

Inte konstigt att hon känner sig hemma. Senare på kvällen, när diset sveper in staden och får tv-tornet på Alexanderplatz att slukas av mörkret som en skimrande relik från DDR:s rymdålder, letar jag mig fram till Haus der Statistik. Där har Gittan Jönsson just varit delaktig i den argentinska konstnären Lola Arias projekt om hur människor minns tiden kring murens fall. På Gittan Jönssons uppspikade formulär ringlar listan långt över protestmarscher genom åren. Men det är hennes svar på frågan om vad som har stannat kvar från 1989 som jag fastnar vid: att det omöjliga är möjligt.

Med den inställningen har hon från sent 1960-tal rört sig mellan projekt och genrer: tecknade serier, måleri, musik, skulptur, film och installationer.

Gittan Jönsson, Diskkasterskan, olja, 1978

– Jag tror att det är bra att utsätta sig för det främmande och hitta nya vägar, säger hon apropå flytten till Berlin.

Det skulle lika gärna kunna vara mottot för hela hennes konstnärskap.

När Gittan Jönsson i våras ställde ut på Galerie Leger i Malmö var det med bilder som grep rakt in i samtiden. Med ett självporträtt i knytblus och laddade scener av övergrepp knöt hon an till Metoo-rörelsen, medan hon i målningar som "The Future" och "Malmö C" skildrade en kaotisk nutid.

– I "The Future" har jag ställt mina barnbarn som skådar ut över något slags landskap med spår och hållplatser. Målningen skildrar den osäkra värld som de ska ta över, vilket är ganska sorgligt. Det ser ju mörkt ut, om man vågar se, säger hon.

Att bära skygglappar för verkligheten har aldrig varit Gittan Jönssons strategi.

– Jag var med när Folkets ateljé startade i Stockholm 1968. Där trycktes affischer som om nätterna klistrades upp på stan av oss konstnärer. Vi var väldigt optimistiska och trodde att vi kunde förändra, men idag är jag mer tveksam.

Fast så berättar hon om alla bilder med starka budskap som fyllde väggar och murar när hon besökte Kairo ett år efter att den arabiska våren inleddes.

– Där fanns verkligen ett måleri som blandade nutid med kulturarv. Ett år senare var allt borta. Murarna var vita igen och ingen fick måla något, säger hon och tillägger att det visar hur bilderna upplevdes som farliga av regimen.

Hon resonerar kring hur den östtyska undergroundkulturen skapade ett motstånd mot DDR-styret och säger att hon tar tillbaka det hon nyss sagt.

– Det finns möjligheter för konsten att spela roll. Kulturella uttryck har stor makt och kraft, säger hon och tar som exempel den betydelse som konsten haft under höstens kamp för demokrati och yttrandefrihet i Hongkong.

Även om hennes tvärsäkerhet från det radikala sextioalet är borta, finns engagemanget för omvärlden kvar.

– Så kan jag känna, att det här har jag sett och måste berätta om, att flyktingar sov på golvet på Malmö C hösten 2015. Men när jag målar måste det ändå finnas en mångtydighet, något som inte är riktigt kontrollerbart. Det finns olika sätt för mig att nå det tillståndet, säger Gittan Jönsson.

Vi har tagit tunnelbanan till den gamla arbetarstadsdelen Wedding, numera känd för sin mångkulturella prägel. Här, högt upp i en gammal fabriksbyggnad med stora fönster, arbetar hon på ett våningsplan som är fullt av ateljéer.

Så fort hon hängt av sig baskern och kappan, sätter hon på stereon. Att arbeta till musik hjälper henne att nå tillståndet då det oförutsägbara eller undermedvetna ges

Gittan Jönsson visar upp ett exemplar av dammsugerskan hemma i sin lägenhet i Prenzlauer Berg.
Bild: David Neman

spelrum. Då kan tonerna få genklang i rytmerna hos färger som flödar och linjer som spelar över papper och duk. Hon väljer gärna John Cages experimentella kompositioner, som "Sonater för preparerat piano" där klangerna påverkas av föremål som fästs vid strängarna. En annan metod hon använder är att måla i skikt, där lager läggs på lager.

– Jag tycker om att arbeta med yta kontra djup i bildens rymd. Det hänger också ihop med mitt historieintresse. Nuet är aldrig entydigt, det finns alltid något bakom. Det förflutna är närvarande och lämnar sina avtryck, säger hon.

Gittan Jönsson i sin atelje i Wedding, Berlin.

Bild: David Neman

I en ålder då de flesta tänker på att slå sig till ro, bytte hon lugnet i Österlenidyllen Brantevik mot den tyska metropolens puls, även om ateljén i Skåne fortfarande utgör hennes central.

– Jag tänkte att det var dags, det är nu eller aldrig. Tiden rusar iväg och livet rinner undan, säger Gittan Jönsson.

I det självbiografiska seriealbum som hon och mångåriga samarbetspartnern Kristina Abelli Elander gjorde till vandringsutställningen "Prinsessor utan panik" (2007-2008) återkommer frasen "tiden försvinner och livet rinner undan" som ett mantra. Till och med sitt 30-åriga jag tecknar Gittan Jönsson i seriealbumet med noja över tiden som skenar och allt som ännu är ogjort. Fast kanske har känslan att det brådskar fört med sig en hel del gott genom åren. Det räcker att titta på hur hennes måleri det senaste decenniet har blivit friare och öppnare i sitt färg- och formspråk, samtidigt som det genomslings av nya mönster.

– Det har gett mig mycket inspiration att vara här, jag behövde nya berättelser att berätta. Det första som slog mig med Berlin var alla spår och linjer som går tvärs genom stan och förbinder platser, minnen och människor. Bilderna blir som kartor.

Kartorna kan vara av geografiskt och historiskt slag, men också personliga och politiska.

I föl kom hennes film "Parallella linjer – ett kvinnohistoriskt dokument". Där följer hon spåren från sjuttioalets kvinnokamp till kvinnliga konstnärer i Berlin som med symaskinskonserter och kollektiva feministiska performance krafsamlar för att ta plats på dagens konstscen.

– Det som satte igång alltsammans var att jag kom hit till Tyskland och blev överraskad av att konstvärlden var så mansdominerad. Det påminde mig om något jag upplevt förut, något gammalt. Ingenting förändras av sig självt om man inte kämpar för det, säger Gittan Jönsson.

I Stockholm, hennes hemstad från sent sextioal till tidigt nittioal, samlade hon under arbetet med filmen åter kamraterna från tiden då vreden sjöd över samhällets och kulturens ojämlika villkor. I fokus stod de feministiska projekten, som då Kvinnokulturfestivalen 1977 fyllde det gamla Riksdagshuset i Stockholm med film, teater, konst, musik, litteratur och dans under tre dagar. En av konstnärerna beskrev det som att en befriad zon hade inrättats. År 1980 genomfördes "Vi arbetar för livet", en omfattande utställning med enbart kvinnliga konstnärer.

– Jag tillhörde andra vågens kvinnorörelse, efter den första som stridit för rösträtt. Vi var del av en enorm våg som vällde fram på 1970-talet i USA och Europa. Vi behövde ett nytt kulturbegrepp. Kvinnors erfarenheter hade inte kommit fram, vi var osynliggjorda, säger Gittan Jönsson.

Gittan Jönsson i sin lägenhet i Prenzlauer Berg, Berlin.
Bild: David Neman

Från bokhyllan i ateljén tar hon ner en tjock katalog från utställningen "Künstlerinnen International 1877-1977". Arrangerad i Berlin samma år som Kvinnokulturfestivalen i Stockholm rymde den hundra år av kvinnliga konstnärer, däribland idag hyllade ikoner som expressionisten Gabriele Münter och surrealisterna Meret Oppenheim. Gittan Jönsson berättar att den enorma satsningen blev nersablade av kritikerna.

– I Stockholm kände vi inte till det spännande som gjordes i Tyskland eller Danmark. Om det är nya riktningar i kulturen som vill bryta ny mark sätter etablissemangen stopp. Det drar fram som en stor ångvält och raderar ut alla spår av det som gjorts, som om det aldrig existerat, säger Gittan Jönsson och betonar att det är därför dokumentation och historieskrivning är så viktigt.

Det var inte alla som trodde på "Vi arbetar för livet". Den första planen – att visa utställningen på Moderna museet i Stockholm – fick överges.

– Det finns inga kvinnliga konstnärer som är tillräckligt bra för Moderna fick vi höra när vi kom dit, minns hon.

Istället var det på Liljevalchs konsthall som ett nytt kapitel skrevs i den svenska konsthistorien. Utställningen var banbrytande både när det gällde innehåll och form, med experimentella material och tekniker. I centrum av Gittan Jönssons och Kristina Abelli Elanders rumsliga installation fanns Prinsessan Panik. I ett arkivklipp beskriver Kristina Abelli Elander sin knallröda jätteskulptur som ett självporträtt: lumpen, aggressiv, instängd och snöpt, kokande av ett inre tryck med armarna alldeles förkrympta. Som så många 1940- och 50-talister var Gittan Jönsson och Kristina Abelli Elander döpta efter kungafamiliens prinsessor, men de hade inget till övers för tidens ljuva kvinnobild. Att kollegan Barbro Hedström göt sin disktrasa i brons och kallade skulpturen "Hotet tillintetgjort" säger något om behovet att freda sig mot hemmafruidealet. Gittan Jönsson, som fick sitt första barn som 22-åring, släppte i sin tur lös "Superkvinnans vrede". I den monumentala målningen flyger den gravida amasonen över en orolig, exploaterad värld och slår till mot kärnkraft, bilism och vapentechnologi.

Gittan Jönsson, ur "Prinsessor utan panik".

Med en mamma som var hemmafru och en pappa som var tjänsteman i Helsingborg, hade hon vuxit upp med spänningarna bakom den välpolerade kärnfamiljsfasaden.

– Jag flyttade till Stockholm redan som 19-åring. Det var härligt, en befrielse! säger hon.

På Konstfacks reklamlinje hamnade hon rakt i den politiska hetluften 1968.

– Hela skolan var i omvandling. Vi ville inte längre göra exklusiva och unika konstobjekt utan arbeta för industrin. Vi trodde att hela världen skulle förändras, att det bara var en tidsfråga innan kapitalismen skulle rasa, säger Gittan Jönsson.

Själv sögs hon in i en av tidens mest extrema svenska vänsterrörelser, de så kallade Rebellerna. En karismatisk ledare, inspirerad av den kinesiska maoismen, delade in deltagarna i celler. De tränades hårt inför revolutionen. Gittan Jönsson säger att de flesta har förträngt tiden i sekten men i slutet av nittiotalet var hon en av de forna medlemmarna som trädde fram i journalisten Bosse Lindquists radiodokumentär om Rebellrörelsen.

– Det var så skamfyllt, det var så jäkla tokigt alltihop. Det var helt förryckat, vi var helt bortkollrade. Vi var utanför all verklighet och trodde att det var en revolutionär situation i Sverige, säger hon.

All kontakt med familj och vänner förbjöds, föräldrar skildes från sina barn, och dagliga, oförsonliga övningar i kritik och självkritik stod på programmet.

– Man skulle byta sin borgerliga identitet mot en proletär identitet. All borgerlig kultur, alla borgerliga böcker skulle rensas ut. Till slut fanns det bara en bok kvar att läsa. Gissa vilken? frågar hon retoriskt.

Det var Maos lilla röda. Men precis som i det på ytan skenbart välordnade maoistiska Kina genomsyrades den diktatoriskt styrda Rebellrörelsen av övervakning, mobbning och våld. Då rörelsen upplöstes sommaren 1968 hade Gittan Jönsson redan flytt hem till Helsingborg där en tuff återhämtning följde efter hjärntvätten.

Sitt politiska engagemang kanaliserade hon sedan in i konsten. Om revolution inte var rätt väg att gå, kunde ord och bilder hjälpa till att skapa medvetenhet och solidaritet. Tillsammans med tre Konstfackskamrater tecknade hon "Historieboken", en alternativ historieskrivning utifrån ett antikapitalistiskt och antikolonialistiskt perspektiv, numera kultförklarad. Utgiven på Ordfronts förlag 1970 blev den en bästsäljare och översattes till många språk. Gittan Jönsson blev en flitigt anlitad illustratör, bland annat för Kvinnoångboken och den progressiva modefirman Mah-Jong.

Gittan Jönsson, Affischskiss för folkomröstningen om kärnkraft, 1986

– I min klass på Konstfack var det ingen som fortsatte med reklam. Vi var så kritiska. Min generation ville ge människor kunskap om sina rättigheter och hur olika samhällsfunktioner fungerar. Men bara några år senare vällde det ut Konstfackare som var jättepositiva till näringslivet och reklambranschen, säger hon.

1980-talet med sin postmodernism, skepticism och konsumtionsyra hade anlänt. För Gittan Jönsson tog livet en vändning mot det nära och inre, med en ny relation och två nya barn. Men där fanns också mörker. Hennes bror höll på att förolyckas och hennes mamma gick bort 55 år gammal.

– På sjuttioalet hade jag målat väldigt exakt och berättande med rum och människor. Sedan hände det saker i mitt liv: död, födelse och terapi. Då kunde jag plötsligt vara mycket friare, slänga upp färger på en duk för att se vilka bilder som trädde fram, säger hon.

Nyfikenheten och spontaniteten är kvar i hennes måleri idag. Samtidigt kan hon

urskilja linjerna som löper genom åren, från reklamstudier, affischkonst och serietecknande till viljan att förstå och påverka omvärlden. Trots att form och innehåll skiftat är det tydligt hur samspelet mellan ord och bild fortsatt att prägla hennes arbete. "Fuck Baselitz! Regards from a female artist" står det i en målning på väggen i hennes ateljé. Den kom till efter att hon läst en intervju med den tyske megakonstnären Georg Baselitz där han föraktfullt avfärdade kvinnors förmåga att måla.

I denna eviga kamp som måste föras för könsens lika villkor, har även reklamen blivit Gittan Jönssons trogna följeslagare. Förlagan till "Diskkasterskan" 1978 kom från en förpackning färdigriven parmesanost, där en tjugisig donna slängde rivjärnet över axeln. På 2000-talet klev så gestalten "Dammsugerskan" ut ur en veckotidning från 1950-talet, där en tecknad kvinna med pumps och förkläde gjorde reklam för dambindor medan hon dammsög under devisen "Lev som vanligt". Sedan dess har "Dammsugerskan" outtröttligt farit fram i Gittan Jönssons bilder och skulpturer för att städa upp i såväl den tyska romantikens landskap som modernismens salonger, världspolitikens slagfält och kärnfamiljens hushåll. Ja, i princip överallt där förlegade ideal, unkna maktrelationer och ingrodda orättvisor ännu skräpar.

– Men det finns mycket kvar att göra, konstaterar Gittan Jönsson.

Förlagan till Gittan Jönssons ikoniska gestalt "Dammsugerskan".

Bild: MOA DAHLIN

Utanför faller skymningen mjukt. I husraden mittemot tänds fönstren, som börjat flytta in i hennes måleri. Innanför dem finns människorna, och livet som pågår.

Gittan Jönsson plockar fram färger och penslar för att koppla allt samman på nytt. Diskbaljan, samhället och konsten. Det personliga och politiska, historien och nuet.

– Jag älskar att vara i det flödet och den processen när jag målar och glömmer allt annat, det är bara eufori. Det är som att simma i okänt vatten, det är underbart.

FAKTA

Konstnären Gittan Jönsson

Aktuell: Sydsvenskans kulturpristagare 2018.

Född: 1948 i Helsingborg.

Utbildning: Grafisk design, Konstfack, Stockholm 1967-72.

Bor: I Berlin och Brantevik. Somrarna tillbringas vid havet i det lilla fiskarhus hon ärvde efter farfars syster Ada.

Arbeten i urval: Gav 1970 ut "Historieboken", (Ordfront förlag) tillsammans med Annika Elmqvist, AnnMari Langemar och Pål Rydberg.

Har genom målningar som "Diskkasterskan" (1978) spelat en viktig roll för den feministiska konsten i Sverige.

Gjorde 2007-08 utställningen och seriealbumet "Prinsessor utan panik" tillsammans med Kristina Abelli Elander (visad på bland annat Konstakademien i Stockholm och Kristianstads konsthall).

År 2011 kom boken "Damsugerskans fyrtyotvå uppdrag. Om konsten, livet och andra svårstädade uppdrag" (Carlssons förlag).

Filmen "Parallella linjer – ett kvinnohistoriskt dokument" visades 2018 på Ystads konstmuseum.